

DEDIČSTVO ADAMA SMITHA PRE SÚČASNOŠŤ

„Ak máme múdro rozhodnúť, tak musíme porozumieť základným princípom Adama Smitha, ktoré vysvetľujú, ako môže vzniknúť a prekvitať zložitý systém bez vládnych zásahov, ako môžeme spolupracovať bez donucovania a pochopiť, prečo vládne intervencie spôsobujú toľko škôd.“ (Friedman – Friedmanová, 1992, s. 15)

„Bol to Smith, ktorý bol najväčším ekonómom, nielen kvôli jeho vplyvu, ale aj preto, lebo práve on dokázal prenikavo uchopiť a jasne rozpoznať ústredné problémy ekonomickej vedy“ (Friedrich Hayek)¹

Úvodné zhrnutie: Vznik ekonómie a jej synergia s etikou v prístupe Adama Smitha

Adam Smith (1723 – 1790) vyčlenil svojím učením ekonómiu spod morálnej filozofie a dodnes je uznávaný ako duchovný otec ekonómie. V diele *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov* (známom pod názvom *Bohatstvo národov*) z roku 1776 ako prvý komplexne, v ucelenom a logickom usporiadanom systéme s univerzálnou platnosťou a nereduktívne (bez preferovania akejkoľvek skupiny na trhu) rozpracoval pre ekonómiu kľúčové otázky.²

Bohatstvu národov predchádzala jeho kniha *Teória morálnych pohnútok*, v ktorej zdôvodňuje význam empatie, citov, sympatií, spolucití a iných morálnych pohnútok k motivácii ľudského chovania a bŕzd nemorálneho ľudského konania. Uvádza morálne pohnútky ako súlad s vlastným záujmom, pričom základ mantinelov nečestného konania vidí vo vnútornom hlase svedomia („nestranného pozorovateľa“).

Adam Smith tak zanechal základy spontánneho poriadku, resp. jeho slovami prirodzenej slobody (*natural liberty*) ako symbiózu vlastného záujmu vedeného „neviditeľnou rukou“ trhu a etických noriem optikou „nestranného pozorovateľa“. Jeho učenie možno vnímať ako súlad vlastného záujmu s etikou dobročinnosti, nie ich protirečenie (známe ako „das Adam Smith Problem“).³

Adam Smith sa stal zdrojom inšpirácií ďalších generácií ekonómov a iných spoločenských vedcov. Spomedzi zástancov symbiózy ekonómie a etiky na báze osobnej slobody ide napríklad o predstaviteľa francúzskeho harmonizmu Frédérica Bastiata (1801 – 1850), predstaviteľa rakúskej školy Friedricha A. von Hayeka (1899 – 1992) a predstaviteľa teórie verejnej voľby Jamesa M. Buchanana.⁴

¹ Hayek, F.A.: „Odkaz Adama Smitha v jazyku dneška. In: Smith, 2005, s. xix.

² Nespochybňuje to ani fakt, že v *Bohatstve národov* vo významnej miere vychádzal napríklad z kníh Davida Huma *Politické rozpravy*, Richarda Cantillona *Esej o podstate obchodu*, Francoisa Quesnaya *Ekonomická tabuľka* a Anneho R. Turgota *Úvahy o tvorbe a rozdeľovaní bohatstva*.

³ „Das Adam Smith Problem“ bol vymedzený ako vzájomná protirečivosť deklarovaného „egoizmu“ v *Bohatstve národov* a „altruizmu“ v *Teórii morálnych pohnútok* napríklad Jacobom Vinerom a „teóriou obratu“ Witolda Skarzynského a Hildebranda. Ján Pavlík však dôvodí, že ide o vykonštruovaný pseudo-problém, lebo Adam Smith nestotožňuje empatiu, resp. sentiment s altruizmom a považuje ich za mantinely ľudského konania, nie pre motiváciu činov (Pavlík, 2005, s. 390 - 393).

⁴ Viac v Gonda (2007), Gonda (2008) a materiáloch na stránke <http://www.ake.institute.sk>.

I. Východiská a metódy spracovania prác Adama Smitha

Práce s kľúčovým posolstvom pre dnešok: *Teória morálnych pohnútok*, ktorá vyšla v češtine pod názvom *Teorie mravních citů* ([1759] 2005) a v nadväznosti na ňu *Pojednanie o podstate a pôvode a bohatstve národov*, ktorá vyšla v češtine pod názvom *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* ([1776] 2001) – skrátené *Bohatstvo národov*.

Možno z nich vyvodit' vzájomné dopĺňanie prirodzených princípov (vyplývajúcich z ľudskej podstaty):

- ekonómie v *Bohatstve národov*, teda vlastného záujmu (*self-interest*), resp. sebelásky (*self-love*), rešpektujúc a zohľadňujúc iných a
- etiky v *Teórii morálnych pohnútok*, teda spolupatričnosťou, spolucítením, empatiou, sebevládou, úctou k spravodlivosti, prezieravosťou, zodpovednosťou, náklonnosťou a citmi a zainteresovanosťou na osudoch iných (*sentiments*),
- postavených na individuálnom rozhodovaní, osobnej zodpovednosti a odmietaní centrálného rozhodovania o osudoch iných, predpokladajúc a vyžadujúc existenciu formálno-abstraktných pravidiel.

Hlavné východiská učenia Adama Smitha:

- Newtonova mechanika: prirodzený priadok vo vesmíre, vymedzený Isaacom Newtonom,
- filozofické základy: ekvivalencia výmeny (napríklad) Aristotela, naturalizmus filozofie prirodzených práv Johna Locka a najmä Davida Huma a politická filozofia v duchu hesla (fyziokratov) *Laissez faire, laissez passer!* (*Nezasahujte, nechajte plynúť!*),
- inšpirácie pre rozpracovanie ekonomického systému: *Esej o podstate obchodu* Richarda Cantillona, *Politické rozpravy* Davida Huma, *Ekonomická tabuľka* Francoisa Quesnaya a napríklad *Úvahy o tvorbe a rozdeľovaní bohatstva* A.R. Turgota.

Metódy spracovania:

- syntéza: systémový prístup, zameranie na ucelený ekonomický systém s univerzálnymi platnosťami, nie primárne iba na obchod (napr. Richard Cantillon) alebo pôdu (Francois Quesnay), dopĺňovaný príkladmi z praxe,
- historicko-induktívna metóda: (podľa Friedricha Hayeka) racionálna rekonštrukcia,
- snaha aj o analýzu ekonomického chovania ľudí,
- iné: apriórne sudy, porovnávanie a kritika (osobitne merkantilizmu).

II. Kľúčové myšlienky učenia Adama Smitha, so zameraním na *Bohatstvo národov*

- po Biblii najcitovanejšie dielo vo svetovej literatúre,
- jedno základných myšlienkových východísk západnej civilizácie

Medzi kľúčové bloky myšlienok Adama Smitha patria napríklad:

1. Prirodzený (spontánny) poriadok a neviditeľná ruka trhu, postavené na vlastnom záujme, schopnosti výmeny, spoločenskej kooperácii a spolupatričnosti
2. Zákonitosti zdrojov tvorby/pôvodu bohatstva jednotlivcov a spoločností

3. Pracovná teória hodnoty
4. Mimopracovné faktory a ich ceny
5. Slobodný obchod a kritika merkantilistov
6. Obhajoba spotrebiteľov a kritika lobyistických a monopolistických praktík producentov a obchodníkov
7. Liberálna hospodárska politika s minimálnou vládou

1. Prirodzený (spontánny) poriadok a neviditeľná ruka (trhu)

Prirodzený poriadok, resp. prirodzená sloboda [*natural liberty*], podložený(á) neviditeľnou rukou (*invisible hand*), vedená racionálne egoisticky:

- a) vlastným záujmom (súlalom medzi vlastným záujmom a záujmom spoločnosti, bez zásahov vlády a pri rešpektovaní konfliktnosti záujmov jednotlivcov, či skupín navzájom)

Neviditeľnú ruku trhu a príspevok vlastného záujmu k celospoločenskému prospechu opisuje v jednej z najcitovanejších pasáží *Bohatstva národov* nasledovne:

„To, že na nás každý deň čaká večera, nezáleží od láskavosti či dobroty mäsiara, pivovarníka alebo pekára, ale od toho, že každý z nich sleduje svoj vlastný záujem.“ Nespoliehajme sa na ich ľudskosť, ale na ich sebeckosť s nehovorme im o svojich potrebách, ale o výhodách, ktoré z toho výmeny vyplynú im. Tým, že sledujú len svoj vlastný záujem, slúžia často záujmom spoločnosti účinnejšie, než keby sa o to vedome usilovali.“ (Smith, 2001, s. 16)

- vyjadruje motiváciu k (ekonomickej) činnosti, predovšetkým k zisku, resp. úžitku

- b) schopnosťou výmeny, resp. sklonom k vymieňaniu, statkov, obchodovaniu s nimi (so schopnosťou vlastniť)⁵

„Väčšinu vzájomných úsluh, ktoré potrebujeme, získavame jeden od druhého dohodou, výmenou...“ ... „obidve strany výmeny uskutočňujú výmenu, kým môžu na nej niečo získať.“ (Smith, 2001, s. 16)

- vymedzuje trh ako „hru“ s pozitívnym súčtom, teda výhodný pre zúčastnené strany

- c) spoločenskou kooperáciou (*social cooperation*), rešpektovaním a zohľadňovaním ostatných, dodržiavaním pravidiel („kumulatívnej spravodlivosti“, povedané slovami Adama Smitha) a spolupatričnosťou

„...v prirodzenosti človeka existujú určité princípy, ktoré spôsobujú, že je zainteresovaný na osude iných ľudí a že je pre neho ich šťastie nevyhnutné, i keď z toho nemá nič okrem radosti, že je toho svedkom“ (Smith, 2005, s. 5).

Spontánny poriadok v spoločnosti predstavuje v kontexte učenia Adama Smitha súlad morálky vlastného záujmu a sebelásky cez *neviditeľnú ruku* trhu a etiky dobročinnosti optikou *nestranného pozorovateľa*, nie ako ich protirečenie (známe ako „das Adam Smith Problem“) - ako zdôrazňuje napríklad Ján Pavlík [pozri poznámku 3 pod čiarou].

⁵ Schopnosť uvedomelej a cielenej výmeny ako typickú črtu ľudí a v *Bohatstve národov* dáva do porovnania ľudí so psami, keď uvádza, že „nikto ešte nevidel, aby nejaký pes poctivo a s rozmyslom si vymieňal s iným psom jednu kosť za inú. Nikto ešte nevidel, aby nejaké zviera naznačovalo svojimi pohybmi či zvukmi: toto je moje a to je tvoje“ (Smith, 2001, s. 15).

Neviditeľná ruka sa prejavuje cez proces konkurencie, ktorý je predpokladom efektívneho rozmiestňovania zdrojov. Adam Smith uvádza, že konkurencia je „*prejav túžby po zlepšovaní vlastných životných podmienok...*“ *Vzájomná súťaž v rámci obecné akceptovaných a efektívne vynucovaných pravidiel tlačí na ceny statkov dole smerom k ich „prirodzenej“ úrovni*“ (Smith, 2001, s. 298).

Hlavnou motiváciou k ekonomickej činnosti je pritom podľa Smitha *vlastný záujem*. Smith uvádza, že vlastný záujem so schopnosťou výmeny, sklonom k vymieňaniu statkov a s deľbou práce prinášajú prospech obom zúčastneným stranám výmeny, ale aj ostatným v spoločnosti. To vytvára trhový poriadok, nazývaný Friedrichom Hayekom katallaxiou, ktorý sprostredkúva dôležité informácie jednotlivcom, aby vzájomne kooperovali, najmä prostredníctvom cien. Trhový poriadok je tak nezámerným dôsledkom sledovania vlastných záujmov, nie dobrých úmyslov, vo výmenách a iných interakciách, ktoré prinášajú prospech pre spoločnosť.

Inštitucionálne predpoklady fungovania neviditeľnej ruky TRHU:

- *laissez faire* (nie absolutisticky, Smith pripúšťal výnimky)
- dobrovoľné výmeny a vzťahy,
- vlastníctvo so zmluvnou slobodou a garanciou (legitímnych) vlastníckych práv,
- individuálne ekonomické rozhodovanie,
- administratívne neobmedzovaná konkurencia
- dodržovanie abstraktne formálnych pravidiel v podobe etických noriem (etické minimum poctivosti), komutatívnej spravodlivosti, resp. v duchu Davida Huma dodržiavania troch princípov nevyhnutných pre fungovanie slobodnej spoločnosti (vlastníctvo, dobrovoľnosť a zmluvnosť).

2. Zákonitosti tvorby/pôvodu bohatstva jednotlivcov a národov

- základné zdroje bohatstva: spoločenská deľba práce (deľba práce a slobodné výmeny na celom svete) + akumulácia kapitálu + konkurencia + vlastnícke práva + iné inštitucionálne predpoklady fungovania slobodnej spoločnosti a trhovej ekonomiky (dnešným slovníkom zhrňujúco povedané *realizované myšlienky úspešné v spoločenskej kooperácii a konkurencii*)
- rast bohatstva – dynamický charakter (na rozdiel od napr. statického charakteru neoklasických modelov)
- rastúce výnosy (na rozdiel napríklad od Thomasa Malthusa a Davida Ricarda)
- deľba práce a špecializácia: spontánne prirodzená, ktorá zvyšuje efektívnosť a produktivitu práce

„Zhotovenie jedného špendlíka vyžaduje 18 samostatných úkonov (nasadenie hlavičky, leštenie...). V niektorých manufaktúrach každý úkon robí osobitný robotník, ja som videl manufaktúru, kde boli na to zamestnaní 10. Za jeden deň kooperáciou dokázali vyrobiť 48000 špendlíkov, teda na jedného 4800 špendlíkov denne. Keby však celý špendlík vyrábala jeden robotník s takými zručnosťami (bez vyučeného remesla), nedokázal by vyrobiť viac ako 20 špendlíkov na deň, možno ani jeden.“ (Smith, 2001, s. 8)

Výhoda (vyššia produktivita práce) z deľby práce vyplýva z(o):

- zväčšenia zručností (zo špecializácie) robotníka,
- úspor času z nepotrebnosti prechodu z jednej práce na inú,
- používanie strojov, vymyslených robotníkmi, výrobcami.

Deľba práce:

- vyplýva z uvedených zručností a rozdielných schopností zo sklonu k výmenám a obchodovaniu / schopnosti vymieňať a obchodovať
- zvyrazňuje prirodzené rozdiely medzi ľuďmi a robí ich užitočnými,
- obmedzená rozsahom (veľkosťou) trhu.

Podľa Smitha je kľúčovým (ale nie postačujúcim) zdrojom (neustáleho zvyšovania) bohatstva jednotlivcov, firiem a celej spoločnosti *spoločenská deľba práce*. Prvotným impulzom k nej sú uvedomené rozdielne schopnosti a zručnosti ľudí (dnešným slovníkom povedané *know-how*). Z nich plynúca špecializácia sa cez potrebu a schopnosť výmeny a obchodovania statkov medzi ľuďmi vzniká deľba práce, ktorá spolu so slobodnými výmenami, akumuláciou kapitálu v prostredí neobmedzovanej konkurencie a rešpektovaného vlastníctva a iných inštitúcií zvyšuje bohatstvo. Dobrovoľná ekonomická kooperácia na základe špecializácie a deľby práce vychádza zo sklonu k výmene a k obchodovaniu. Deľba práce a zvyšujúca sa produktivita následne zvyrazňujú prirodzené rozdiely a robia ich užitočnými.

3. Pracovná teória hodnoty

- základ: objektívne nákladová, vnútorne zabudovaná hodnota (*intrinsic value*) práce
- rozoznával dva významy hodnoty: úžitkovú a výmennú hodnotu („paradox hodnoty“ diamantu vs. vody, vyvodzujúc záver, že výmenná hodnota nezávisí od užitočnosti)⁶
- dva typy ocenenia hodnoty: prirodzená (priemerná) a skutočná (trhová)
- prirodzená cena - priemerná mzda (na úrovni existenčného minima, ale aj dlhšie obdobie môže byť vyššia) + renta + zisk
- skutočná (trhová) cena – výsledkom dopytu a ponuky, ale tenduje k prirodzenej (za predpokladu splnenia niektorých podmienok, napríklad nezneužívania postavenia monopolmi),⁷ teda dochádza k procesu vzájomného prispôsobovania sa

4. Mimopracovné výrobné faktory a ich ceny

- kapitál, pôda: doplnkové výrobné faktory k práci, osobitne k deľbe práce
- kapitál produktívny (schopný akumulácie) a neproduktívny (práca na služby, ktoré sa spotrebujú)

⁶ Adam Smith však zohľadňoval iba celkovú užitočnosť. Pri posudzovaní hodnoty nebral do úvahy vzťah medzi užitočnosťou a vzácnosťou, teda hraničnú užitočnosť, od ktorej závisí (subjektívne) určenie hodnoty. Teóriu hodnoty, postavenú na subjektívnom vymedzení hraničnej užitočnosti, popísali v 19. storočí Wilhelm Gossen, William Jevons a Carl Menger.

⁷ Adam Smith uvádza dohody monopolných foriem organizácií „spiknutie“ sa proti spotrebiteľovi, tým aj proti záujmom spoločnosti.

- mobilita kapitálu: kapitál sa presúva za podmienkami, kde je možné dosahovať vyšší zisk (argumenty za konkurenciu a proti harmonizácii ekonomických podmienok)
- zisk: prirodzený a morálne právo kapitalistu naň, ale definoval ho ako náklad kapitálu, nie ako prebytok hodnoty nad nákladmi (ako neskôr správne definoval David Ricardo)
- renta: prebytok ceny nad nákladmi, morálne právo vlastníkov pôdy, základy prepočtu pozemkovej renty
- proti zákazu úroku (uvádza, že „zákon úrok nezakáže.“, či „žiadny zákon nedokáže znížiť úrok pod trhovú hodnotu“).

5. Slobodný obchod a kritika merkantilistov

- obchodníci – cieľená sofistikovanosť obchodníkov a výrobcov
- obchod: „hra s pozitívnym súčtom“ + „*princíp absolútnej výhody*“ – sloboda obchodu
- bojovník proti obmedzeniam zahranično-obchodných výmen (avšak pripúšťal výnimky)
V Bohatstve národov napríklad uvádza, že „*prostredníctvom taríf a dovozných kvót vlády nútia spotrebiteľov, aby dotovali obchodníkov, lebo spotrebiteľia sú nútení platiť vyššie ceny, ako by bolo nevyhnutné.*“
- proti iným reguláciám a iných centrálnych zásahov, napríklad proti „podporám“ niektorých komodít (obilia a pod.).

6. Obhajoba spotrebiteľov a kritika záujmových skupín podnikateľov a obchodníkov

- obhajoba spotrebiteľov (ako prirodzených hráčov, nie objektov osobitných výhod)
- osobitné výsady, ktorým sa tešia obchodníci a priemyselníci ochudobňujú verejnosť
- „*system prirodzenej slobody sa nemôže uplatniť v praxi, ak vlády podľahnú hrabivosti a monopolistickým chútkam obchodníkov a majiteľov manufaktúr*“

7. Liberálna hospodárska politika s minimálnou vládou

- požiadavka *laissez faire*, znamenajúca nezasahovanie zvonka (z centra) do rozhodnutí jednotlivcov
„*Štátnik, ktorý by sa chcel pokúsiť určovať súkromníkom spôsob, akým by mali zamestnávať svoj kapitál, by ..si osoboval právomoc, ktorú nemožno zveriť nijakej rade a nijakému senátu a ktorá nebude nikdy taká nebezpečná ako v rukách človeka, ktorý verí vo svoju iluzórnu schopnosť byť jej vykonávateľom.*“ „
- proti centrálnemu plánovaniu, keď napríklad uvádza, že „*...človek unesený pôvabom vlastnej koncepcie vládnutia...si predstavuje, že vie usporiadať členov veľkej spoločnosti tak, ako figúrky na šachovnici. Neberie do úvahy, že šachové figúrky sa môžu pohybovať len z donútenia rukou, zatiaľ čo na veľkej šachovnici ľudskej spoločnosti má každá figúrka vlastný zdroj pohybu, odlišný od toho, ktorý by jej chcel vnútiť zákonodarný zbor.*“ (Smith, 2005, xxi)

- definoval tri úlohy panovníka, resp. vlády:⁸
 - chrániť ľudí v spoločnosti, ktorú spravuje, pred násilím a inváziou cudzích spoločností (v dnešnom ponímaní *národná obrana*);
 - chrániť každého člena spoločnosti pred nespravodlivosťou alebo krivdou (utlačovaním) zo strany iného a povinnosť ustanoviť presné vykonávanie spravodlivosti (v dnešnom chápaní *právo a bezpečnosť*);
 - zaviesť a udržiavať určité verejné inštitúcie a verejné stavby, ktoré sú prospešné spoločnosti, ale nemôžu byť záujmom nijakého jednotlivca alebo malej skupiny jednotlivcov, pretože výnosy z nich im nemôžu pokryť náklady, ktoré by na ne vynaložili.

⁸ Smith, s. 617 - 724.

III. Význam Adama Smitha pre dnešok

Adam Smith rozpracoval:

- komplexný pohľad na harmonické (nie bezkonfliktné) fungovanie spoločnosti na báze spontánneho poriadku, odvodeného od individuálneho rozhodovania sa
(NEWTON. PORIADOK v PRÍRODE – SYMPATIE a CNOSTI v ETIKE – INVIDUÁLNY ZÁUJEM v EKONÓMII),
- podstatu ekonomických javov: zdroj (tvorbu), rozdeľovanie a príčiny bohatstva jednotlivcov, rodín, a tým aj komunít a národov a fungovanie zložitých vzťahov ľudí na základe dobrovoľných ekonomických rozhodovaní jednotlivcov, predovšetkým smerovaných k výmenám medzi nimi a
- výmenné procesy [*ekvivalencia výmeny*] nereduktívnym spôsobom komplexne a v ucelenom a logickom usporiadanom systéme prístupne verejnosti (na príkladoch).

Vybrané odkazy pre dnešok (nielen) v podmienkach Slovenska:

- rešpektovanie (základ pochopenia) prirodzenosti trhu a kapitalizmu, na báze voľnej konkurencie a výhodných výmen zúčastnených aktérov: „hra s pozitívnym súčtom“ – nie zisk niekoho na úkor iného,
- dôležitosť výberu a konkurencie (vr. daňovej konkurencie),
- kreativita procesu trhu (podmienka: súkromné vlastníctvo),
- odpovede, ako konkurencia maximalizuje produktivitu a prosperitu zabezpečením efektívneho alokovania kapitálu a práce v ekonomike,
- odpoveď, ako sa stávajú niektorí jednotlivci a národy bohatší ako iní,
- rešpektovanie prirodzených rozdielov (ako aj dôsledok deľby práce) a ako nutnosť pre konkurenciu a trh,
- pochopenie, čo je základ ekonomických činností (nie zvyšovanie blahobytu), motivácií a snahy uspieť, dosahovania ziskov, podnikania, inovatívnosti, tým dynamiky rastu, tvorby zdrojov a blahobytu v spoločnosti,
- presadzovanie minimálnej („údržbárskej“) vlády a slobodného obchodu a trhu,
- systémový a logicky usporiadaný pohľad a schopnosť vidieť aj v praktickej rovine,
- ponechať priestor pre racionálny egoizmus a individuálny záujem v procese výmen a neviditeľnú ruku trhu - idea harmónie individuálneho záujmu a celospoločenského záujmu,
- súlad TRHU a MORÁLKY, teda brať na zreteľ „nestranného pozorovateľa“ v cnostiach (robiť dobro, pokiaľ to neohrozuje náš individuálny záujem),
„Nestranný pozorovateľ sa nemôže stotožniť s tým, keď sa niekomu niečo berie, čo je pre neho užitočné, len preto, že to môže byť rovnako alebo viac užitočné nám“
- tým dôvodí proti zasahovaniu do vlastníctva, vrátane vyvlastňovania.

Základná a odporúčaná literatúra

- Smith, Adam ([1776] 2001): *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Liberální institut. Praha. 2001; preklad originálu, publikovaného v roku 1776
- Smith, Adam ([1759] 2005): *Teorie mravních citů*. Liberální institut. Praha, 2005, preklad originálu z roku 1759
-
- Forsyth, Michael: *Adam Smith's Relevance for Today*. Speech at the Adam Smith Institute dinner to commemorate the bicentenary of the death of Adam Smith, July 17th 1990. <http://www.adamsmith.org/>
- Friedman, M. – Friedmanová, R. (1992): *Svoboda volby*. Jinočany, H&H.
- Gonda, Peter (2007): „Dedičstvo Adama Smitha.“ In: *Konzervatívne listy*, č. 9, s. 3.
- Gonda, Peter (2008): „Ekonomické a etické základy slobodnej spoločnosti“. In: Platková, G. a kol.: *Etika v manažmente*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. Prešov, 2008
- Holman, Robert (2005): *Dějiny ekonomického myšlení*, Nakladatelství C.H. Beck. Praha.
- Otteson, James: *Adam Smith – Moral Philosopher*. <http://www.fee.org>.
- Pavlík, Ján (2003): „Adam Smith aneb zrození ekonomie z ducha morální filozofie.“ In: Šíma, Josef (ed.): *Adam Smith semper vivus*. Praha, Liberální institut, s. 25 – 31.
- Pavlík, Ján (2005): „Teorie mravních citů a geneze pravidel spravedlnosti.“ In: SMITH, A.: *Teorie mravních citů*. Praha, Liberální institut, s. 387 - 450.
- Rosten, Leo: *A Modest Man Named Smith*. <http://www.adamsmith.org/>
- Šíma, J. (ed.) (2003): *Adam Smith semper vivus*. Praha, Liberální institut.
- Yardeni, Edward – Moss, David: *The Triumph of Adam Smith*. <http://www.adamsmith.org/>.